

edinstva propaganda vršila na ta način, da se vzbujajo narodni pesimizem in malodušno naziranje, da smo Slovenci že zato, ker smo majhen narod, obsojeni na propast, moram z vso odločnostjo to propagando pobijati kot škodljivo. Jugoslovansko edinstvo bo izvršljivo le na podlagi enakopravnosti in enakovrednosti, posebno kulturne, vseh narodov, ki naj jih obsega, pa nič drugače.»

Dermota je bil mož neutrudne delovne vneme, vendar brez bučnih manifestacij. Poleg rednega advokatskega in dnevnega političnega dela, je bil vnet sotrudnik različnih listov in revij, tako ga srečamo v Rdečem praporju, Zarji, Delavskem listu, Ljubljanskem zvonu, Slovenskem pravniku, Narodnem gospodarju, Slovane, Omladini, Slovenskem Přeledu in še in še. Tu ne sme biti pozabljeno tudi njegovo prevajalsko delo iz češčine. Eden njegovih zadnjih pomembnih nastopov je

bil zagovor Ivana Cankarja, proti kateremu je bil avgusta 1913 proces zaradi njegovega znamenitega predavanja. »Slovenci in Jugoslovani«. Stevilne načrte pa mu je žal prekrizala prerana smrt. Vsekakor pa je Dermota že pred sedemdesetimi leti s svojim ostrim kritičnim duhom osvetlil bistveni slovenski politični problem, da je za Slovence koristno in smotno samo tisto delovanje, ki je v interesu enotnosti in složnosti vsega naroda.

Zaradi svojega političnega in kulturnega delovanja in osnovne dejne naravnosti se je tako Anton Dermota zapisal med pomembne in zaslužne može v zgodovini slovenskega naroda, številne njegove ideje pa so dve generaciji po njegovi smrti našle oživitve na tem koščku zemeljske krogle, ki jo je Dermota tako iskreno ljubil. Nenazadnje je vzklikla tudi njegova vizija socializma s človeškim obrazom.

Dr. Franc Rozman

O ŽIVLJENJU IN DELU JANEZA EVANGELISTA-KREKA

(Ob vnovični vzdavi spominske plošče v Selcih)

Sprejeto obvezo in vaše povabilo sem razumel kot željo, da udeležencem današnje svečanosti in Selčanom predstavim objektivni pomen življenja in dela dr. Janeza E. Kreka. Seveda sem s tem sprejel zahtevno nalogo spriči obsežnosti in mnogostranosti njegovega dela, ki je vrh vsega premalo raziskano in kritično urejeno, da bi bilo lahko zares v celoti ovrednoteno.

Lok slavljencevega življenja se razpenja med Sv. Gregorjem nad Sodražico, kjer je kot prvorojenec — 27. nov. 1865 — preživel detinstvo, in Komendo (1868), kjer je v deških letih izgubil očeta (1875), ter Selcami, Škofjo Loko (1875/76) in Ljubljano, Dunajem ter drugimi krajšimi postajami po Slovenskem, dokler se leta 1917 po daljši in hudi bolezni, zadet od srčne kapi, v Št. Janžu na Dolenjskem ne sklene.

Njegova ustvarjalnost je od tretje šole dalje najprej tudi literarna in tako spremlja njegovo družbeno delo (kar ji je seveda bolj v škodo kot korist) v daljšem obdobju in je imela predvsem pobudniški pomen, čeprav obsega vse zvrsti: od lirске pesmi, novele, romana in drame.

Vse kaže, da Krek ni bil rojen za umetnika in celo duhovnika ne, saj ga je na

bogoslovje vodila bolj gmotna stiska kot notranja nuja. Očitno je izbirila botrovala prezgodnja očetova smrt ter družinska socialna stiska, v kateri se je znašla vdova z mladoletnimi otroki na moževi dediščini v Selcih, kamor se je Krek rad vračal vse do materine smrti (1903).

Nadarjen in delaven fantič in mladenič je z lahkoto opravil srednješolski in visokošolski študij v Ljubljani; po sprejemu mašništva pa še dunajski Augustineum. Po vrnitvi z Dunaja je krajši čas »pasel duše«, vzporedno učiteljeval na ljubljanskem bogoslovju, hkrati začel javno družbeno delovati kot publicist, družboslovec in politik v okviru krščansko socialnega gibanja pod okriljem Katoliške narodne stranke, ki je kot posledica družbenih in političnih delitev nastala v slovenskem, slogaškem, in le na videz nerazčlenjenem narodnem organizmu in gibanju.

Njegova dunajska leta označujejo naslednji pomembni dogodki: ustanovljena je bila II. internacionalna zveza delavcev in po odpravi Zakona proti socialistom — v Hainfeldu (1889), tudi avstrijska socialdemokratska stranka. Dve leti pozneje je Leon XIII — *urbis et orbis* — objavil *Vencikliko Rerum novarum*. Krek tedaj pro-

učuje v Augustineumu tomistično filozofijo, torej: neotomizem, ki postane uradna modroslovna podlaga delovanju Cerkve.

Ta okrožnica med drugim bolj oboja socializem kot liberalistični kapitalizem, od krajevnih cerkva pa zahteva ustanovitev tako imenovanih katoliških ljudskih strank, z nalogo, da zajeze in podrede interesom cerkvene hierarhije te nove »kmečke stranke«, ki ji bodo opora v boju zoper zmagoslavni pohod socialdemokracije v Evropi in svetu ali »eno samo veliko mednarodno armado socialistov« od Philadelphije do Mandžurije, kot je zapisal Engels v uvodu k drugi izdaji Razrednih bojev v Franciji (1895). Za nastanek takšne stranke, ki bi bila po sestavi kmečka in le v svojem privesku delavska, je na Slovenskem pripravil teren dogmatik in urednik Rimskega katolika ter avtor Dvanajstih večerov goriški škof Anton Mahnič.

Narodno gibanje pri Slovencih se je v letih 1891—1894 najprej razdvojilo na laično liberalno in nelaično klerikalno stranko, ob kateri se v živahnem delovanju prvointernacionalskih, zdaj socialdemokratskih delavskih društev in strokovnih organizacij razvije še krščanskosocialno gibanje. Tako dobimo nov razpored sil: v liberalni »narodno-napredni« stranki s Tavčarjem na čelu »tiste, ki imajo kaj pod palcem«, v katoliški narodni stranki, vsaj na začetku, propadajoče slovenske kmečke množice in tiste, ki nimajo nič, pa zato v boju, ki jih čaka, »ne morejo ničesar izgubiti, razen svojih verig, pridobe pa si lahko ves svet«, v socialdemokratski stranki oziroma v Krekovem krščansko-socialnem gibanju. Obe socialistični struji, tako marksistična kot krščanska, sta nastali v času, ko je evropska socialdemokracija po Engelsovi smrti (1896) že drsela v reformizem. Krekova struja pa je bila krščansko utopistična vse od nastanka, saj je za delavsko stranko izključevala dva bistvena pogoja: razredni temelj in sprejemanje razrednega boja, sprejemala pa je zato nauk o družbeni harmoniji med razredi — torej je slonela na nauku o stanovski državi in ne na emancipaciji vseh in vsakogar, s pomočjo razrednega boja in revolucij, v kateri se bo »meščanska (kapitalistična) družba spremenila v socialistično človeško družbo ali v podružbljeno človeštvo« (Marx).

Pred slovenski narod so se v obdobju monopolističnega kapitalizma, ki začne prehajati v imperializem, z vso ostrino

zastavljala stara nerešena vprašanja z novo vsebino. V ospredje stopa socialno vprašanje kot jedro narodnega vprašanja. To vprašanje je le na videz tvorilo kmečko vprašanje. Dejansko pa je šlo za problem, ki ga je odprl pojav nove družbene sile — proletariat. Gibalna sila v razvoju naroda, sila, ki ima zgodovinsko perspektivo, je nastajajoči kmečki proletariat, ki se oblikuje v delavski razred, le aktualna politična teža se je kot posledica tega procesa razodevala v bankrotu slovenske vasi. In tu je Krekovo delo imelo največji pomen. Kmet, ki so ga pestile številne nadloge, se je vse bolj in bolj zadalževal. V obdobju desetih let je šlo na boben več kot desettisoč kmetij. Zakaj liberalna zadružna akcija iz časov zgodnjega liberalizma na Slovenskem se je omejevala le na večja središča in trge. Ta kmeta in vasi ni dosegla. In to praznino je zapolnil Krek. Ustanavljal je začel posojilnice in hranilnice, z njihovim kapitalom pa odpiral in ustanavljal različne vrste zadrug ter jih povezoval v zveze. Z ugodnimi posojilnimi pogoji ter nizko obrestno mero je omogočil kmetu, da se je pretolkel skozi dolgove, izboljšal gospodarstvo, in ga na ta način uvajal v gospodarjenje. Ustanovil je eno prvih zadružnih šol v Evropi za usposabljanje kadrov v zadružništvu. S tem pa je na vasi izpodrinil vaškega oduhera in seveda tudi moč liberalnega mogotca, oslabil liberalni kapital, hkrati pa okrepil politično moč uradne klerikalne stranke na vasi, tako da je stranka dobila v prvem obdobju zares ljudski značaj, ne le po sestavu, temveč tudi po vsebini socialno-ekonomske akcije. Tavčar je tedaj upravičeno govoril, da »katoliška stranka revolucionira duhove« (1896). To ga je vse bolj in bolj gnalo v »antifarško gonjo«, za katero se je vsaj v obdobju vzpona skrivala zgolj gnila zavist, nasedla pa ji je tudi socialdemokracija. Toda Krekova akcija je imela za posledico tudi osredičenje hranilničnega in zadružnega, trgovskega in obrtnega kapitala v kreditnih zavodih in bankah, kjer so na denar sedli kaj kmalu novi, sedaj klerikalni kapitalistični mogotci in delniške družbe, kjer jim je denar, prigraran s kmetovimi, obrtnikovimi in delavčevimi rokami in obrestmi začel obračati klerikalni podjetnik. Slovenska ljudska stranka se je po letu 1905 začela hitro buržoazirati in je postala v nekaj letih druga meščansko-kapitalistična stranka na Slovenskem in prva po moči političnega vpliva med ljud-

mi. Proces je šel tako daleč, da je Krek sam pozneje z obžalovanjem ugotavljal, da ni delal zato, da bi se na račun združništva okoriščali utilitaristi, za katere se ni pehal.

Druga prвина za oceno njegove politične akcije sovpada z bojem za demokratizacijo političnega življenja v monarhiji, ki je zlasti prišla do veljave v času boja za splošno in enako volilno pravico. Zanj so se odločno bili že dve desetletji revolucionarni socialisti v razvitih delih Avstrije, in tudi pri nas. Tudi v tej akciji se je razgalila vsa nenačelnost slovenskega liberalizma in, seve, klerikalizma. Tavčarju in Hribarju, pa ne samo njima, tudi Sušteršiču splošna in enaka volilna pravica ni šla v račun.

Z uveljavitvijo te pravice so namreč stopile v politiko slovenske ljudske množice. Ivan Cankar, »vest slovenske moderne«, je tedaj zapisal: »V tisti seji državnega zbora, ko se je odločila usoda volilne reforme, videl sem žalosten prizor, karikaturu političnega položaja na Slovenskem. V zadnji klopi je sedel dr. Ivan Tavčar ter se držal, kakor da bi bil nekaj izgubil.

Spodaj pa je plesal dr. Sušteršič sv. Vida ples, svetil se mu je obraz, kot bi bil s putrom polit. Dr. Tavčar je vedel, da je mnogo izgubil vsled volilne reforme. Dr. Sušteršič je tudi vedel, zakaj je plesal sv. Vida ples, če bi pa vedel, kaj je z volilno reformo pridobil, bi ne bil plesal, ampak kurja polt bi ga bila oblivala.« (iz Cankarjevega predvolilnega govora na zboru JSDS 1. aprila 1907 v veliki dvorani Union). Vrhničan je tedaj napovedoval v tem govoru, da bo Sušteršičeva nadvlada trajala še najmanj deset let in se ni niti dosti zmotil. Z majske volilno zmago klerikalne stranke je demokratičnosti konec. Na oblasti se poslej vse bolj in bolj utrjuje klerikalna buržoazija, katere moč sloni na zvezi med »tronom in oltarjem« ter »denarno vrečo«.

Krekova podmena, da bo z združenim kapitalom omogočil zaposlovanje delavcev, ki naj bi postali solastniki tovarn, se razblini in tako se je razblinil tudi njegov napor za demokratizacijo v političnem odločanju, le slovenska večina v kranjskem deželnem zboru je imela nekatere pozitivne nacionalno-politične posledice. Nemštvo se je marsikje moralo umakniti iz občinskih in mestnih ter podjetniških uprav, socialno ekonomski položaj delavstva in delovnega ljudstva pa se ni bistveno spremenil, zlasti pa se ni

spremenil kapitalistično proizvodni odnos.

Krek se je v kritičnih trenutkih navkljub opozicionalizmu, centru in desnici v stranki podredil duhovniški in strankni disciplini. Treba mu je bilo samo prelomiti pokorščino in slovensko narodno gibanje bi dobilo dejansko revolucionarno demokratičen značaj. Potem bi, seve, tudi boj za splošno in enako volilno pravico dobil svoj pravi pomen, kot je pravilno ugotavljal Cankar, tako pa je postal sam sebi namen, oz. postal je zgolj sredstvo klerikalno-kapitalistične nadvlade in duhovnega nasilja.

Na delavskem področju je Krek pravzaprav vseskozi reformist. Eden izmed njegovih mladostnih somišljenikov in poznejši socialdemokrat je zapisal, da Krek »v delavskem vprašanju ni zasledoval daljnosežnih ciljev«, to pa pomeni, da si ni zastavil za cilj oblast delovnih ljudi pod vodstvom delavskega razreda, pač pa le socialne reforme, ki naj po mirni poti privedejo do bolj znosnega življenja.

Cepprav reformist, pa ima zaslugo, da sta se socialna misel in socialistična ideologija razširili po vsej slovenski zemlji in pripravili plodna tla za njuno radikalnejše in dosledno revolucionarno razumevanje, kar je brez dvoma prišlo do veljave med vojnama, ko so delavci — krščanski socialisti (čeprav le-ti niso neposredni dediči krščanskih socialcev) večji del v stalni opoziciji uradni klerikalni stranki, dokler naposled ne zavzamejo (1936) doslednega razrednega stališča in v akcijski enotnosti s Komunistično partijo na čelu ter drugimi deli delavskega gibanja in demokratičnimi skupinami v slovenskem narodnem in kulturnem gibanju izoblikovanimi demokratičnimi krili, ne ustvarijo skupne delavsko-kmečke protifašistične ljudske in v letu 1941 Osvobodilne fronte slovenskega naroda.

Krekova socialno politična akcija ima zatorej dvojen pomen. Na začetku je resda za krajši čas zavrla propadanje kmečkega stanu, toda že v drugem desetletju njegovega delovanja je imelo njegovo delo, če je samo to hotelo biti ali ne, za posledico nasilni politični monopol klerikalizma, v zameno za prejšnji gruntarsko magnatski brezobzirni liberalizem. Njegova delavska društva so protiutež socialdemokratskim delavskim društvom in organizacijam ter sredstvo za pomirjanje delavcev v času, ko je Cankar že zapisal: »Vi, ki imate v pesti moč in v srcu po-

gum, vi glejte, na vaših plečih bo slonelo življenje!» (1909).

Krek — duhovnik, podrejen cerkvi, ki je bila še povsem fevdalna in z vsemi koreninami in nitmi vezana na obstoj monarhije, zaprta in trivialna, zahtevati več kot trializem, saj je zatem sledil interesu po katoliški večini v trialistični Jugoslaviji. V to ga je med drugim pehalo tudi pojmovanje naroda na eni in pa zveza s starčevičevskimi Hrvati, s katerimi si je zelo zgodaj zaprl pot do ostalih narodov Jugoslavije. Res, da je bil Krek celov v boju za trialistično rešitev najpogumnejši in kot tak tudi avtor majske deklaracije, toda Cankar je že leta 1913 jasno povedal, da je treba Avstrijo razbiti, če ne drugače tudi z orožjem, ter nakazal celostno rešitev jugoslovanskega vprašanja na osnovi združitve »enakopravnih in enakovrednih narodov« v »demokratsko republiko jugoslovansko«. In v takšnem in tako pojmovanem jugoslovanskem vprašanju je Cankar videl zgolj politično, ne pa kulturno ali jezikovno vprašanje. Jezikovno-kulturni in s tem tudi verski problem zanj sploh ni obstajal, zato je ostro obsodil novoilirce in njih težnje po zlitju jezikov in kultur.

Krekovo gibanje je zatorej demokratsko znotraj klerikalne stranke in po sestavi družbenih sil, ki ga tvorijo, ne pa po posledicah, ki jih v ciljeh dosega. Zato pušča za seboj obilo iluzij. Stanje pa, ki potrebuje iluzij, terja spremembo, v katerem ljudstvo ne bo potrebovalo iluzij. Stanje, v katerem je ljudstvo potrebno utehe in tolažbe, je zahteva po odpravi takšnega stanja in razmer, v katerih uteha in tolažba ne bosta potrebni. To pa je moč doseči šele z revolucionarno akcijo. (Ob tem je treba reči, da so se tudi socialdemokrati dali zavesti od liberalcev, in so šli v boj zoper iluzije, namesto v boj za spremembo družbenega stanja, ki je iluzije hranilo.)

Krek sicer ni bil med protisrbskimi kričarji v letu 1914. Pričakoval je takojšen razpad Avstrije. Za atentat je bila po njegovem mnenju odgovorna »avstrijska vlada in ne Bosanci, ki jih ta vlada zatira«. V zaupnem poročilu, ki ga je dne 11. januarja 1916 poslal poveljstvu jugozahodne fronte deželni predsednik kranjske dežele, je Krek označen kot »jugoslovanski trialist, radikalec in socialdemokrat«. Toda njegova radikalnost je postala taktično dosledna šele potem, ko je bilo povsem jasno, da bo Avstrija propadla. Tedaj se je začel navduševati

za samoodločanje in s tem pravico ljudstva kot suverene oblasti (da lahko vladarja odpokliče in odstavi, če ne izpolnjuje njegove volje). Sled takšnega meščansko-demokratskega naziranja se kaže med drugim tudi v Jegličevem dnevniškem zapisu z dne 13. oktobra 1917, pet dni po Krekovi smrti in štiri mesece in pol po majniški deklaraciji.

»V soboto, 13. X. smo dr. Kreka pokopali... Listi vseh strank pišejo o Kreku izredno lepo in pohvalno... Seveda mnogo pretiravajo. Povzdiguje se njegovo politično in socialno delo: res vse dotično gibanje pri nas in sploh na jugu (v mislih ima deklaracijsko gibanje — op. R. J.) je on začel. Za narod je storil res mnogo. Toda za Cerkev, za versko življenje?... V tem oziru je njegovo življenje bolj žalostno. Tudi svetih zakramentov za umirajoče ni prejel... Zato sem jaz žalosten in se mi nenavadno slavlje kar zoperno zdi... Mislim, da ga je Bog o pravnem času poklical s sveta. Dogodki so se tako razvijali (ne Krek!? op. R. J.), da je bil v veliki nevarnosti, nekorektnega mišljenja o izvoru državne oblasti in samoodločbi narodov. RIP...«

In šele v obdobju osebne agonije je Krek začel izjavljati, da je »veleizdaja le pristajanje na suženjstvo, v katerem jugoslovanski narodi žive v dvojni monarhiji«, kar pomeni, da je šele tedaj začel delovati v smeri odcepitve od Avstrije. To pa je bil nujen pogoj za revolucionarno demokratsko politiko Slovencev vse od leta 1848 sem. Toda noben sodasni slovenski politik, razen umetnikov Prešerna, Levstika in Cankarja (ki so bili bistrejši in jasnovidnejši kot vsa slovenska politika svojega časa) ni gradil na tej zahtevi. Možnost za takšno politiko pa je bila dana najmanj v treh obdobjih. Toda konservativna slovenska politična vodstva so vedno delovala na krpanovski način. To v skrajni konsekvenci najboljše potrjujejo leta 1848, 1867/68, leto 1908 in leto 1914. V vseh trenutkih slovenske zgodovine, ko so bile množice revolucionarno demokratsko razpoložene — ko je bil čas dejanj — je ta politika odpovedala, ker se je vedno bolj bala svojega lastnega ljudstva, kot je težko prenašala tuji fevdalni, kapitalistični in pozneje imperialistični jarem. Krek je vendarle za vatec boljši od vseh, čeprav bi pravi obraz njegove resnične demokratskega lahko zares prišel do veljave šele ob njegovem odnosu do Velike oktobrske socialistične revolucije, ki pa je žal ni čakal, ker je

8. oktobra 1917, mesec dni pred njenim začetkom, umrl.

Krekovemu delu, kot je bilo že rečeno, ni mogoče ničesar odvzeti v slabem in prav tako dodati v dobrem. Vnovična vzdava plošče, na mesto, kamor so jo postavili Selčani, ob šestletnici njegove smrti, leta 1923, in odstranili okupatorji leta 1941, pomeni zatorej, kar je zapisano v dodatku besedila, da je to dejanje lahko storilo »svobodno ljudstvo Selške doline«, po zmagovitem narodnoosvobodilnem boju, v katerem je tudi samo dejavno sodelovalo, trpelo in zmagalo.

P. S. Danes, ko je nosilec oblasti pri nas delavski razred, ko so delovni ljudje zbrani v skupni fronti socialističnih sil,

postavljamo življenje in delo Janeza E. Kreka na tisto mesto v zgodovini slovenskega naroda in Jugoslavije, ki mu po njegovem delu gre. Zakaj vse, kar je v naši dediščini pozitivnega in kar je povzročalo narodov napredek, je treba ohranjati kot našo današnjo moč, vse, kar pa je bilo zmotnega, nazadnjaškega in hlapčevskega, pa je treba preseči in naj služi kot opozorilo za prihodnost.

Rado Jan

O p o m b a : Avtor je slavnostni govor ob odkritju plošče 14. oktobra 1979 v Selcih za objavo dopolnil z literarno zgodovinsko akribijo in biografskimi podatki, ki bi govor sam obremenjevali, je pa prav, da so objavljeni.

SPOMIN NA FRANCA TRATNIKA

Kmalu bo štirideset let, kar se je zaradi fašističnega terorja prerano končala življenjska pot javnosti še nepoznanega, vendar za ohranitev slovenske besede in kulture na Primorskem zelo zaslužnega moža. Prav je, da se ga spomimo in bliže seznanimo z njegovim delom, ki ga je kot učitelj in kulturni delavec opravljal do zadnjega.

Po rodu je bil naše gore list, po značaju pa trden in sila zaveden Slovenec. Nobena grožnja ga ni iztirila od njegovih idealov in načrtov.

Njegova mati je bila Marija Gantar, poročena Tratnik — po domače Posečnikova iz Ma'enskega Vrha, oče pa Krekov iz Suše. Oče je bil kot rudar zaposlen v rudniku živega srebra v Idriji. Tu se mu je leta 1885 rodil sin France, nekaj let pozneje pa sin Polde (o njem vemo samo to, da je služboval na pošti v Tuzli in da je imel hčerko Ljerkico).

Nadarjeni France je v trdih razmerah študiral na učiteljskišči v Ljubljani. Za revne študente je bilo v tistem času hudo, saj je bil večkrat lačen kot sič. Vendar je z odličnim uspehom dokončal šolanje ter okrog leta 1910 nastopil službo učitelja. Sprva je učiteljeval v Idriji, kmalu zatem pa v Črnem Vrhu nad Idrijo, kjer je poučeval domala trideset let, dokler mu ni fašistična noga prekrižala poti.

V Črnem Vrhu se je poleg rednega dela na šoli z vso mladostno zagnanostjo po-